

המכון לאסטרטגיה ציונית THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

לימודי האזרחות – חינוך או אינדוקטרינציה חד כיוונית?

נייר עמדה בנושא לימודי האזרחות בישראל/ ד"ר יצחק גייגר

תקציר מנהלים, איר תשס"ט/ אפריל 2009

מקצוע האזרחות הולך וקונה מעמד של מקצוע מרכזי במערכת החינוך בישראל. תלמידי התיכון מחויבים כיום ללימודי אזרחות בהיקף כפול מזה שהיה עד לפני שנים ספורות. גם תלמידי חטיבת הביניים, ולעתים אף תלמידי בית הספר היסודי, לומדים כיום אזרחות – שלא כבעבר. הדור הבא של אזרחי ישראל מצטייד כיום, יותר מהדורות שקדמו לו, בכלי-ידע מועילים לקראת השתלבותו בחייה המורכבים של המדינה.

אולם, אליה וקוץ בה. התחדשותו של מקצוע האזרחות, בדמות הכנתם של תוכנית ליבה, תוכניות לימודים וספרי לימוד, נעשתה בלי ליווי של דיון ציבורי הולם. כך הוענקה לקבוצה האידיאולוגית הדומיננטית באקדמיה הישראלית הזדמנות לעצב את המקצוע כרצונה, ולהשפיע השפעה ארוכת טווח על תודעתם של אזרחי ישראל ועל דמותה העתידה של המדינה. הכפלתו של היקף החומר בלימודי החובה באזרחות הובילה לכלילתם של נושאים שנויים במחלוקת, והטיפול בהם נעשה בדרך מגמתית. לאלו גלוותה מגמה של האחדת תוכני הלימוד בכל מערכות החינוך הממלכתית, מגמה שהובילה ליישור קו כללי עם צורכיהם האידיאולוגיים של בתי הספר הערביים.

מורה הדרך של החינוך האזרחי בישראל הוא דו"ח הביניים של ועדת קרמניצר מ-1996. ועדה זו שמונתה על-ידי שר החינוך אמנון רובינשטיין וזכתה ליושב ראש דומיננטי בדמותו של פרופ' מרדכי קרמניצר, ניהלה את דיוניה בתקופה סוערת מבחינה פוליטית ששיאה העגום היה רצח ראש הממשלה יצחק רבין. הדו"ח מדגיש ערכים ליברליים-אינדיבידואליסטיים ומעמעם ערכים ציוניים וקהילתניים. בהשפעתו, תוכנית הלימודים באזרחות מדגישה את היסוד הדמוקרטי במהותה של מדינת ישראל, ואילו את היסוד היהודי היא מצניעה ואף נמנעת מלספק לו צידוקים. הדמוקרטיה הליברלית, המעדיפה את הפרט על הקהילה, זוכה בתוכנית הלימודים למעמד בלעדי, אף שדגמים דמוקרטיים אחרים, המוצנעים בתוכנית הלימודים, עשויים להתקבל ביתר קלות על לבם של רוב התלמידים בישראל.

ברוח זו נכתבו גם ספרי הלימוד, ובפרט ספרי הלימוד של משרד החינוך – ספרים הזוכים להעדפה בוטה מצד המשרד, על חשבון ספרים חלופיים. בולט במיוחד ספר הלימוד לחטיבה העליונה **להיות אזרחים בישראל**, המיועד לכלל מערכות החינוך הרשמי (ממלכתית, ממלכתית-דתי, ערבי ודרוזי). ספר זה מדגיש, יותר מספרי לימוד אחרים, ערכים ליברליים-אינדיבידואליסטיים, ומתעלם מערכים קהילתניים או ממזער אותם. בספר ניכרות השפעות פוסט-ציוניות. את רעיון מדינת הלאום, והמדינה היהודית בלבד, הוא מציג כבעייתית. הוא אף מציג עמדות חד-צדדיות ומוטות בנושאים הנתונים בוויכוח בחברה הישראלית. בוטה במיוחד הפרק על השטח היהודי-ערבי בישראל, הגדוש אי-דיוקים עובדתיים וסוקר את הנושא מנקודת המבט הערבית בלבד. פרק זה חובר בידי ד"ר אסעד ע'אנם, ממחברי 'מסמך החזון של ערביי ישראל' השולל את יהודיותה של מדינת ישראל. בפרקים אחרים בספר, הימין הישראלי מוצג כאשם הבלעדי בשסע האידיאולוגי המפלג את החברה הישראלית, והאקטיביזם השיפוטי מצויר כאבן פינה בדמוקרטיה שאין עליה עוררין.

מקצוע האזרחות הוא היחיד שבו נערכים כיום מבחנים אחידים, מטעם משרד החינוך, בחטיבות הביניים (בחינות מפמ"ר). מבחנים אלה, לצד בחינות הבגרות, נחשבים למעצבים את ההוראה בכיתות, כיוון שהמורים מתאימים את שיעוריהם לתוכנם הצפוי. בדיקה כמותית של תוכן בחינות הבגרות מעלה תמונה מאלפת של העדפותיו החינוכיות של

משרד החינוך. כך, למשל, נושא זכויות אדם ואזרח, שהוא מרכיב בסיסי בתפיסה הליברלית, הוא הנושא היחיד שהופיע כחומר חובה לבחינה בכל 16 המיקודים לבחינות הבגרות שנערכו עד כה. בבחינה טיפוסית, כחמש מתוך 19 שאלות עוסקות בזכויות הפרט, עוד כשבע-שמונה שאלות עוסקות בממדים נוספים של הדמוקרטיה, ורק שאלה אחת או שתיים נוגעות בסוגיית מדינת הלאום וביהודיותה של מדינת ישראל. הפרופורציה דומה גם בהשתלמויות שמשרד החינוך עורך.

אלו הם רק מקצת הממצאים שפורסו נייר העמדה המלא, שחיבר ד"ר יצחק גייגר, מורה לאזרחות ולשעבר חבר ועדת המקצוע במשרד החינוך. בעינינו, משמעותה של התמונה שממצאים אלו מציירים היא פגיעה עמוקה בארבעה ממדים: בחינוך הציוני והפטריוטי, בחינוך הדמוקרטי, בחינוך לביקורתיות, ובסיכוי להפחתת המתח בין חלקי החברה הישראלית. בנייר מועלות גם המלצות מפורטות. הנה תמציתן:

1. **גיוון נקודות המבט** – מן הראוי לשלב בלימודי האזרחות נקודות מבט ציוניות, לאומיות, רפובליקניות וקהילתניות. לשם כך יש לשלב בבחינות הבגרות ובבחינות מפמ"ר נקודות מבט אלו באופן בולט. כמו כן, על משרד החינוך להדגיש נקודות אלו בהשתלמויות מורים ובספרי הלימוד. כדי להבטיח כל זאת, ראוי לשלב אנשים המזוהים עם נקודות מבט אלו בגופים המעצבים את הוראת מקצוע האזרחות ובגופים המאשרים את ספרי הלימוד.
2. **גניזת דוח ועדת קרמניצר** – מן הראוי לגנוז את דוח קרמניצר ואת ומסקנותיו, כדי שיפסיק לשמש המצפן של משרד החינוך. זאת בגלל זיקתו הרופפת לערכים הציוניים, ובשל ההדגשה שהוא מעניק למרכיב הליברלי של הדמוקרטיה תוך זניחת מרכיבים וגישות דמוקרטיות בעלי אופי קהילתני יותר או "רזה" יותר. ממילא, מן הראוי לבטל חלק מההשפעות של דוח זה, בהן למשל הגדרתה של מטרת לימודי האזרחות בחטיבה העליונה כ"הפנמה של ערכי המדינה", הגדרה המשמיטה את פירוטם של ערכים אלה.
3. **תוכנית ליבה ותוכניות לימודים** – מן הראוי להכין תוכנית ליבה ותוכניות לימודים חדשות המשלבות כראוי נקודות מבט ציוניות, לאומיות, רפובליקניות וקהילתניות, ונותנות ביטוי למסורת המדינית היהודית. חשיבות מיוחדת יש בהתאמת תוכניות הלימודים לתוכנית הליבה ולמשאבים ולשעות הלימוד המוקצים למקצוע.
4. **ספרי הלימוד** – מן הראוי להוציא בהקדם מהדורה מתוקנת ומעודכנת של הספר 'להיות אזרחים בישראל', בעברית וגם בערבית, מהדורה שתתקן את הליקויים המצויים בו. זאת על ידי הוצאת מרכז מתאים. אם משרד החינוך איננו מעוניין בכך, או איננו יכול לעשות זאת בגלל מדיניותו להפרטת ספרי הלימוד, מן הראוי לשקול בכובד ראש את האפשרות להוציאו משימוש החינוך היהודי. קיים ספר חלופי, 'אזרחות לבגרות' שמו, שאושר לשימוש על ידי משרד החינוך.
- בכל מקרה, על משרד החינוך לפעול לאלתר לעידוד הוצאה לאור של ספרי לימוד נוספים באזרחות, שישקפו עמדות שונות ביחס לדמוקרטיה ולסוגיות מרכזיות המעסיקות את החברה הישראלית. הדרך לכך היא הוצאת מכרזים לכתיבת ספרי לימוד. כמו כן על משרד החינוך להפסיק לאלתר את ההעדפה העקיפה והלא תקנית של ספר הלימוד 'להיות אזרחים בישראל'.
5. **מדיניות האחדת המקצוע** – מן הראוי לצמצם את היקף האחדת מקצוע האזרחות לכדי תוכנית ליבה משותפת ומאגר ידע בסיסי משותף בלבד, וכך להותיר לכל מערכת חינוך מרחב להתמודד עם האתגרים הייחודיים לה בשפה הייחודית שלה.
6. **הסרת כל נושא השסעים מחובת לימוד ובחינה** – סוגיית השסעים בחברה הישראלית נמצאת כיום בתוך תוכנית לימודי החובה באזרחות, והיא זו המזמנת את ההטיה האידיאולוגית-פוליטית הבוטה ביותר. כיוון שהשעות המוקצות כיום ללימוד המקצוע במילא אינן מספיקות ללימוד החומר כולו, הסרת נושא השסעים ניתנת לביצוע מיידי ללא פגיעה במתכונת הנוכחית של הוראת האזרחות. ניתן יהיה לשוב ולעסוק בנושאי השסעים בשלושה תנאים: הגדלת היקף השעות הכולל המוקצה להוראת מקצוע האזרחות, כך שמסגרת השעות תספיק לדיון רציני; יצירת מנגנון שיבטיח הצגה מאוזנת של העמדות השונות בציבור ביחס לשסעים אלה; וכתיבה חדשה של הפרקים העוסקים בשסעים בספרי הלימוד של יחידות החובה.

המכון לאסטרטגיה ציונית THE INSTITUTE FOR ZIONIST STRATEGIES

המכון לאסטרטגיה ציונית הוא גוף עצמאי הפועל למען שמירת צביונה היהודי והדמוקרטי של מדינת ישראל על פי עקרונות מגילת העצמאות.

המכון פועל לשמירת זכויות האדם במדינת ישראל ברוח עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.

המכון פועל למען הידוק הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל על פי ערכי הציונות.

המכון עוסק בעריכת מחקרים, כתיבת תוכניות והגשתן, הדרכת מנהיגים צעירים, ייזום כינוסים, סמינרים, סיורים ופעילויות אחרות למען חיזוקה של מדינת ישראל כביתו הלאומי של העם היהודי.

The Institute for Zionist Strategies is an independent non-partisan organization dedicated to the preservation of the Jewish and democratic character of the state of Israel, according to the principles of Israel's Declaration of Independence.

The Institute strives to promote human rights within Israel in the spirit of the principles of freedom, justice, integrity, and peace as prescribed by the Jewish Heritage.

The Institute strives to fortify the bond between the Jews in the Diaspora and the state of Israel, according to the values of Zionism.

The Institute engages in research, formulation and advancement of programs, training of young leadership, organization of policy conferences, seminars, and field study missions, and in other activities to strengthen the State of Israel as the National Homeland of the Jewish People.

שדרות לוי אשכול 14, קומה 11 ת.ד. 18157 ירושלים 91181
Levi Eshkol 14, 11th Floor, P.O.B. 18157 Jerusalem 91181
Tel. +972 2 581 7196; Fax.+972 2 532 2422
info@izs.org.il; www.izs.org.il